

Иван РИСТИЋ
ОШ „Вук Караџић“, Крушевац

УДК 327(497.1 : 497.2)“1923/1925“
- прегледни научни рад -

„ПЕЋИНА РАЗБОЈНИКА И УЗУРПАТОРА...“: БУГАРСКА И БУГАРИ У СРПСКОЈ ЈАВНОСТИ (1923–1925)

Сажетак: У политичкој теорији је одавно уочен значај јавног мњења и ставова јавности према политичким питањима. Комуникацијски оквир политике представља један од кључних аспеката политичког система и политичког деловања, јавност је фактор који утиче, у већој или мањој мери, на доносиоце (спољно)политичких одлука. У раду разматрамо ставове јавности према Бугарској у периоду интензивирања политичке кризе у југословенско-бугарским политичким односима, као и стереотипе и „слике“ Бугара у српској јавности, желећи да покажемо како се политички сукоб рефлектовао на језичко-симболичком и колективно-психолошком нивоу. Методолошки, истраживање је фокусирано на анализу садржаја штампаних медија, тј. најзначајнијих дневних листова и периодичних издања 1920-их година, посебно београдских листова „Политика“, „Време“ и „Правда“ који су, без сумње, имали највећи утицај на формирање јавног мњења. Хронолошки је истраживачки период јасно ограничен кључним политичким догађајима и перманентном кризом у односима коју су они изазвали. Рад представља научни допринос познавању политичких ставова југословенске послератне јавности и продуљеном познавању југословенско-бугарских односа у назначеном периоду.

Кључне речи: Краљевина СХС, Бугарска, јавно мњење, стереотипи, „слика Другог“.

Политички односи 1923–1925. године: кратак увид

Југословенско-бугарски односи после Првог светског рата (до 1925. године) могу се поделити на два периода: први од 1919. до 1923. год., када је на власти у Бугарској био *Бугарски земљораднички народни савез* (БЗНС), на челу с Александром Стамболијским; и други од пада Стамболијског (1923. год.) до краја 1925. год. За разлику од својих претходника, али и наследника, Стамболијски је искрено водио помирљиву политику „зближења“ с Краљевином СХС и помирења са Србима, базирају на југословенској идеји, односно на платформи о стварању „велике

* 0807978@gmail.com

Југославије“, која би укључувала и Бугарску, и у којој би, веровао је Стамболијски, били решени сви историјски и актуелни српско-бугарски спорови (Ристић, 2012а: 1035-1038)¹. Због инсистирања званичног Београда на политичкој изолацији Бугарске, као казни за учешће и пораз у рату, али и због отпора, пре свега, српског јавног мњења, политика Стамболијског није наишла на одзив у Краљевини СХС, осим у последњим месецима његове владе, када је постигнут тзв. Нишки споразум (априла 1923. год.) о заједничком деловању југословенских и бугарских власти на сузбијању упада паравојних чета (тзв. комитске чете) *Унутрашње македонске револуционарне организације* (ВМРО), чији је циљ било присаједињење југословенског дела Македоније (Вардарска Македонија) Бугарској². „Комитско питање“ било је највећи проблем југословенско-бугарских односа. Влада Стамболијског је оборена, а Стамболијски сурово убијен у државном удару 9. јуна 1923. године („деветојунски преврат“), који су извели уједињени противници режима, посебно његове пројугословенске спољне политике – чланови тајне официрске *Војне лиге* и организације *Народна слога* (*Народни сговор*), уз подршку ВМРО-а. (Марков, 1992: 34-50).

После преврата, у Бугарској на власт долазе снаге које су у Београду сматрале националистичким и реакционарним. Владу су формирали превратници на челу с професором Александром Цанковим. ВМРО је очекивао помоћ владе у интензивирању тзв. македонског питања. Влада је, међутим, била опрезна, јер је имала великих унутрашњих проблема. Септембра 1923. године избила је комунистичка побуна која је брзо угушена. (Спасов, 2008: 138-148). У наредном периоду дошло је до заостравања унутрашњег сукоба између владе и њених противника (комуниста и БЗНС-а), у коме је страдало хиљаде људи. У тим сукобима активно је учествовала и бугарска политичка емиграција, која је нашла уточиште у Краљевини СХС (припадници БЗНС-а и комунисти који су побегли од репресија бугарске владе) (Ristić, 2012б; Мићић, 2014). У таквој, за њу неповољној, ситуацији, бугарска влада је покушала да побољша своје односе с Краљевином СХС, па је на конференцији у Софији (октобар-новембар 1923. године) пристала на низ уступака везаних за извршење мировног уговора (Спасов, 2015: 59-62.) Ипак, главно питање није решено: комитски упади и деловање ВМРО-а остали су „Гордијев чвор“ југословенско-бугарских односа.

Током 1925. грађански сукоб у Бугарској је достигао врхунац: политичка убиства, терор власти над политичким противницима и герилски и теористички напади, као одговор на репресије режима, били су готово убичајени. Априла 1925. године комунисти су извршили напад великих размера, дигавши у ваздух куполу Цркве Св. Недеље у центру Софије, с намером да ликвидирају читав државни и политички врх, који се

¹ О идејама Стамболијског видети: Петков, 1933.

² О антијугословенском деловању организације в.: Тасић, 2002; о улози ВМРО-а у југословенско-бугарским односима в.: Василев, 1991; о Нишком споразуму в.: Avramovski, 1968, 144-145, 179-184).

окупио у цркви на опелу једном генералу кога су, такође, убили коминисти. Ово је био један од највећих терористичких напада између два рата (па и у XX веку) у Европи. Страдало је око 150 људи (политичара, народних посланика, високих војних званичника), а рањено је неколико стотина. Власт је одговорила суровом одмаздом (Спасов, 2008: 197-199.) До краја године југословенско-бугарски односи су се, донекле, примирили, али су и даље остали напети и преоптерећени различитим кризама, које су лако могле ескалирати у отворени сукоб.

Истраживање ставова јавности 1920-их година: методолошки оквир

Јавност је сложен феномен и појам³. У савременом значењу, јавност означава „простор у коме се преплићу сфера друштва и сфера државе“. (Томић, 2006: 90.) Политиколог Р. Хајнеман сматра да „концеп јавног мњења“ представља „користан оквир за разумевање како индивидуално понашање и веровања ступају у интеракцију са активностима интересних група, политичких партија и владиних институција“ (Хајнеман, 2004: 117).

Теоретичари разликују неколико типова јавности: *општу јавност* („цела популација неког географски одређеног подручја“); *гласачку јавност* („изборно тело неке друштвено или географски одређене групе“); *заинтересовану јавност* („део гласачког тела који је добро информисан и континуирано посвећује мању или већу пажњу политичким збивањима“); *активну јавност* („ограничена група политички активних појединаца који припадају одређеним политичким партијама или организацијама“); *тематску јавност* („посебне јавности које се формирају на темељу интереса за посебне или тренутне теме“, а у оквиру претходних категорија јавности) (Томић, 2006: 109-111.) Од метода истраживања јавног мњења⁴ нама је на располагању стајала једино *метода анализе садржаја*, која подразумева анализу „садржаја и порука масовних медија, предизборних кампања, политичких говора или јавних наступа“, са циљем да се открију „превасходно когнитивни и афективни оквир обликовања јавног мњења“ (Томић, 2006: 155-156). Основни извор били су нам „масовни медији“ 1920-их година – дневни листови и периодика. Предност смо дали анализи садржаја београдских дневних листова чији је утицај, неспорно, био највећи у поменутом периоду – *Политици*, *Времену* и *Правди* (в.: Ђурић, 2003: 73, 295-196, 303; Кисић, Булатовић, 1996: 37, 39-40.) Имајући у виду поменуте индикаторе, можемо рећи да под појмом *јавност* у нашем истраживању, пре свега, подразумевамо *заинтересовану јавност*, *активну јавност* и делове *тематске јавности* у оквиру ових група, а никако општу јавност. Пре свега смо имали у виду „српску јавност“, односно српско јавно мњење, које је било заинтересованије за југословенско-бугарске односе, посебно онај део који је, историјски и географски, био најупућенији на блиске

³ О генези појма в. Томић, 2006: 85-91.

⁴ О методама истраживања јавног мњења в.: Томић, 2006: 155-158.

контакте с Бугарима, па смо у истраживање укључили и локалне листове *Нишки гласник* и *Лесковачки гласник*. Оно што је карактеристично за вредносне ставове српске јавности после Првог светског рата (баш као и пре рата), јесте присутност чврстих и изразито негативних стереотипа⁵ о Бугарима и Бугарској⁶.

Бугарска и Бугари у јавности (1923–1925)

Период у којем је Бугарском управљала влада Александра Цанкова био је један од најтежих у југословенско-бугарским односима током 1920-их година. Догађаји у Бугарској су се у Краљевини СХС пратили с пуно пажње, али и емоција. Јавност се нарочито интересовала за рефлексiju унутрашњих догађаја на бугарску спољну политику и југословенске интересе, коментаришући „бугарске догађаје“ на начин који је показивао намеру да се источни сусед прикаже као „балканска парија“, хаотична и несигурна држава, „земља завера, терора и страховладе“. Домаћој, али и међународној јавности, пласирана је „слика“ о држави којој се не може веровати, и која представља опасност по мир на Балкану.

Преврат од 9. јуна је у Краљевини СХС, посебно у њеном српском делу, изазвао узбуђење и пажњу као ниједан страни догађај пре ни после тога током 1920-их година. Штампa је алармирала јавност пласирајући „слику“ о преврату као догађају који угрожава животне интересе југословенске државе, посебно српског народа. Та велика опасност виђена је у чињеници да су преврат извршиле снаге „старе Бугарске“, тј. „предратне, мрачне Бугарске чији је болесни шовинизам имао само један циљ: уништење Србије“ (*Политика*, 13. 06. 1923. год.); да је преврат Бугарску вратио „на стари пут, у стари режим“ (*Правда*, 11. 06. 1923. год.); да представља покушај да се „васпостави режим који је познат као србофобски“ (*Политика*, 14. 06. 1923. год.); да победа превратника значи „дизање из мртвих ратне Бугарске“, тј. победу „оне Бугарске која се још није помирила са својом судбином“ (*Време*, 12. 06. 1923. год.); да се „вратила поново предратна повампирена Бугарска“ (*Нови живот*, књ. 14, св. 11 (1923. год.), 326). За *Правду* је преврат исто што и „припрема ратне акције против наше државе“ (*Правда*, 11. 06. 1923. год.). *Време* пише да изгледа као да „мир не постоји више, и као да изнад свих глава виси, било у ближој, било у даљој будућности, нови рат“ (*Време*, 14. 06. 1923. год.)

⁵ Постоји мноштво дефиниција стереотипа, које полазе од различитих становишта. Једна од могућих дефиниција каже да су стереотипи „вербални израз уверења чији су предмет друштвене групе или појединци као њихови чланови. Он има логичку форму суда који, уз неоправдана поједностављења и уопштавања, са тенденцијом ка емотивном вредновању, једној класи људи приписује или оспорава одређене особине и начине понашања“ (Rot, 2000: 259-260).

⁶ Детаљније о појму стереотипа в.: Rot, 2000: 257-280; О стереотипима према Бугарима, посебно до Првог светског рата, в. Milosavljević, 2002.

Политичар и историчар, раније дипломата, Јован Јовановић-Пижон (који је у *Српском књижевном гласнику* објављивао спољнополитичке анализе под псеудонимом „Иностранци“), истиче да преврат „за нас значи нов период трзавица, заплета, сукоба и ратова“, и да се регион „враћа у оно стање у коме га је затекао рат 1914. године“ (СКГ, књ. 9, бр. 2 (мај-август 1923. год.), 364-367.) За *Нови живот*, лист иза кога је стајао министар спољних послова Момчило Нинчић, спољна политика нове бугарске владе је јасна: „То је политика експанзивности, политика жеље за хегемонијом Бугарске на Балкану, политика интрига и слабљења ауторитета својих суседа, политика Великог Бугарског Царства на целом Балканском полуострву“ (*Нови живот*, књ. 14, св. 11 (1923. год.), 326.).

Осим главне поруке јавности о повратку „старе Бугарске“, не мање важна порука штампе била је да је главни „извођач“ преврата ВМРО, и да је Тодор Александров, шеф ВМРО-а, његова сива еманација. Тако, описијући стање у Софији, *Политика* наводи како су се „кроз варош размилеле читаве руље комита, које оргијају у славу задобијене победе“ (*Политика*, 10. 06. 1923. год.).

Овде ћемо се накратко зауставити и покушати да проширимо аналитички оквир писања штампе. Поруке упућиване јавности о очекиваним последицама преврата („готово је са миром“, „ново ратно стање“ итд.), о којима се пише као о неминовним у догледној будућности, као да су имале за циљ застрашивање и мобилизацију јавности према *новом-старом* спољном непријатељу, „подгревање“ расположења у правцу хомогенизације јавности, услед егзистенционалне угрожености државе. Стално подсећање на 1915. годину, једну од најтрагичнијих година модерне српске историје, и на улогу Бугарске у националној трагедији, није могло да не изазове осећање страха и непосредне угрожености. Страх представља, осим једно од базичних индивидуалних осећања, и моћно „политичко оружје“, „ресурс за успостављање друштвеног заједништва“, али и унутрашње контроле (Svensen, 2008: 110-131). Објекат страха може бити мало или нимало реалан („било шта се може представити као опасно, ако се информација изнесе на довољно једностран начин“ (Svensen, 2008: 22)), али је у конкретном случају морао изгледати сасвим реалним, јер је био потврђен недавним историјским искуством. Ако се има у виду да је унутрашњополитичка ситуација била крајње напета, није искључено да је читав реторички спектрум везан за преврат имао и унутрашњополитички мотив, јер „појачана спољна дистинкција води ка јачању унутрашњег јединства“ (Asman, 2011: 158). Изгледа да је овде реч о комбинацији реално постојеће опасности од озбиљног сукоба, која је у том тренутку била минимална, и информационом политиком изазваног застрашивања јавности.

Оно што је највише заокупљало пажњу јавности била је судбина Стамболијског и његов отпор побуњеницима. „Слика“ Стамболијског у штампи превазишла је реалне димензије његове политике и његове, неоспорно велике, улоге у политичком животу Бугарске и у југословенско-бугарским односима. За Стамболијског су везиване све наде у преокрет

ситуације. Све до потврде да је убијен, штампа је детаљно и навијачки писала о борбама које је водио против превратника. „Изгледа да су сељаци најјачи“ и да су „владине трупе потучене“, задовољно је писала *Правда* на дан хапшења Стамболијског; „Стамболијски побеђује“, гласио је наслов извештаја, у коме се говори о „паници која је завладала у Софији од победа које постижу сељаци Стамболијског“, и о томе да је он „апсолутни господар у Северној Бугарској“ (*Правда*, 14. 06. 1923. год.).

Сутрадан, када је земљораднички вођа већ био мртав, исти лист пише да је тешко рећи „ко ће бити победник у грађанском рату“. Хапшење и смрт Стамболијског су за београдски дневник представљали „најтежи губитак“. Смрћу Стамболијског „ствари ће даље ићи путем којим су ишле 1915. године“, а у Бугарској се више „никада неће појавити човек који ће смети да помисли на пријатељство са нама“ (*Правда*, 15/18. 06. 1923. год.). *Политика* је помало огорчено писала да је „потпуно у менталитету Бугара да приклоне главу пред оним, који успе да приграби власт у своје руке“. Када је било јасно да је побуна прпопала, лист је коментарисао да „бугарски сељаци прилазе новом режиму и одричу се Стамболијског као Пилат Христа“ (*Политика*, 11. 06. 1923. год.).

Трагичном крају Стамболијског штампа је посветила обимне панегрике. У једном од њих, који готово да сакрализује земљорадничког вођу, истиче се да цео српски народ, „са пијететом којим се одаје последња почаст најдражима и најмилијима“, жали трагични крај „једног Бугарина“, што се није могло замислити „пре неколико месеци“, и пита се „ко је тај чудесни Бугарин, син оних свирепих варвара, чије име је будило у нама осећање које се има према најодвратнијим бићима, творевином најокорелијег демона, који је могао да измени толико срџбу и одвратност нашу, да његову судбину пратимо са болом и саучешћем које превазилази интересе политике“. Они који у Бугарској вређају лик и дело Стамболијског, означени су као „полтронска руља“, која „бљује сав ропски гад и измет своје ниске душе“ по успомени на „пророка искреног приближавања двају народа“. Подсећа се да је Стамболијски „хладно подносио наше шамаре“, када је према њему, са југословенске стране исказивано „оправдано неповерење и бацали се на њега каменом као на све Бугаре јер нас подсећају на Сурдулицу“, и констатује да је „требало да се отвори његов гроб па да изађе на јаву преображено и од срџбе пречишћено расположење наше“ (*Време*, 17. 06. 1923. год.).

За писање штампе о преврату, карактеристична је још једна порука која је, несумњиво, допринела узбуђењу домаће јавности, и стварању атмосфере о преврату као о судбинском догађају за Краљевину СХС. Преврат је, наиме, посматран као део шире међународне завере „старорезимских снага“, уз помоћ неких великих сила. Сви су, наједном, постали сумњиви – и савезници и они који то нису били. *Правда* пише да се „оснаживање наших непријатеља спроводи уз припомоћ сумњивих пријатеља“, и у свему види „непријатељску политику која хоће да нас заокружи: Рим – Пешта – Софија – Цариград – Тирана“. Исти лист упозорава да је Софија „постала центар за

арнаутске старорежимлије“, те да логистички помаже њихове припреме (*Правда*, 14/26. 06. 1923. год.) *Време* у бугарским догађајима види „закулисане утицаје дубоког и по нас судбиносниг значаја“ и „тајанствене и подземне сплетове европске политике“ (*Време*, 13. 06. 1923. год.).

Нова Цанковљева влада нарочито је нападана због веза са ВМРО-ом. Крајем августа *Правда* пише да у Петричу има 70.000 организованих комита спремних за упад, док је неколико дана потом цифра „спала“ на 40.000. Лист се пита: ако је Италија „за три убијена окупирала Крф, шта ми чекамо после хиљаду убијених?“ (*Правда*, 31. 08, 04. 09. 1923. год.). *Време* Цанкова оптужује за „дволичност“, јер је оно што говори у супротности с оним што „војска и македонствујушчи чине“, и пита се да ли бугарска влада само толерише такве активности, или постоји њено „прећутно одобрење“. Док год не сузбије провокације ВМРО-а, на Цанковљеву владу треба гледати као на „оруђе“ у рукама Македонаца (*Време*, 02. 08. 1923. год.) Радикалска *Самоуправа* пише: „Данашња Бугарска је македонствујушча у пуној мери. Најважније положаје заузимају македонствујушчи, и нема тог уступка који они желе, а да им се не излази у сусрет“ (*Самоуправа*, 30. 08. 1923. год.).

Извештавајући свакодневно о побуни комуниста (септембар 1923), *Правда* доноси сензационлане вести: да је Тодор Александров, „вођа убица и паликућа“, постао министар унутрашњих дела; у Софији влада хаос; војска прилази комунистима; влада је побегла из престонице; многи политичари су побијени, међу њима и Цанков; генерал Иван Влков (војни министар и шеф Војне лиге – И.Р.) пришао је комунистима итд. (лист је у исто време објавио званичне деманте ових вести). Због очигледних претеривања, Пресбиро је упозоравао: писање о догађајима у Бугарској је претерано; у интересу је штампе да боље проверава информације, да је догађаји не би „непрестано демантовали“ (*Правда*, 25/26. 09. 1923; *Политика*, 26. 09. 1923. год.). Локални *Нишки гласник* извештава да у контрареволуцији учествује 500.000 људи (*Нишки гласник*, 23. 09. 1923. год.). *Време* у полимици са „Словенским друштвом“ из Софије, које београдску штампу оптужује за тенденциозно ширење лажних вести, признаје да је „тих претеривања доста било, али она су била у појединостима, а не у главним фактима“ (*Време*, 14. 10. 1923. год.).

За *Време* су званични извештаји о побуни комуниста били само обмана Бугарске упућена Европи уплашеној од комунизма, „да би се лакше и спокојније могао свршити касапски посао који је отпочео 9. јуна (...)“. Лист у томе види две главне „особине“ Бугара – „суровост и примитивност“. Извештавајући о догађајима, лист пише да је „режим крви нанизао праве костурнице и обезглавио цео земљораднички покрет“. Победа зељорадника, па чак и на челу са комунистима, не представља никакву опасност (*Време*, 20/23. 09. 1923. год.). *Радничке новине*, такође, примећују да влада на устанак комуниста и земљорадника гледа са симпатијама, али да то није последица „специјалне наклоности према комунистима“, већ владине политике дестабилизације и слабљења Бугарске, јер јој одговара

Бугарска која се бави унутрашњим проблемима и не може да води ефикасну спољну политику (Райчевски, 2003: 233). *Правда* (тада опозиционо настројена) крајем августа писала је да се комунистички зборови против Цанковљевог режима организују широм земље, под (прећутним) покровитељством министра унутрашњих дела, и сматрала то фактичким оживљавањем једне забрањене организације (*Правда*, 27. 08. 1923; *Радник-Radnik-Delavec*, 24/26/30. 08. 1923. год.).

За *Нови живот* побуна комуниста (лист не негира да су они предводници побуне) само је „манifestација огорчења противу данашњег терора и режима владе господина Цанкова, који се на власт одржава на вештачки начин потпором тајне организације официра и илегалних удружења македонствујушчих“ (*Нови живот*, књ. 15, св. 12 (1923. год.), стр. 353). *Нишки гласник* у побуни види „невидљиву силу“, коју је политика Стамболијског пробудила у народу (комунисти се уопште не помињу), и закључује да, какав год био исход побуне, „нова Бугарска оличена у политичким идејама Стамболијског не може више умрети“ (*Нишки гласник*, 29. 09. 1923. год.). После гушења побуне, лист доноси изјаве емигрантских представника у Нишу о начину обрачуна владе с побуњеницима – језиве слике о одсецању ушију, носева, касапљењу и терору у селима и варошима Бугарске, уз напомену да су то исти они „крволоци“ који су Србима познати из Топличког устанка (*Нишки гласник*, 17. 10. 1923. год.).

Напету атмосферу у Београду приметили су и странци. Дописник *Дејли Телеграфа* пише да су углови улица облепљени плакатима различитих листова којима се јавност обавештава да је „цела Бугарска у пламену“ и да је влада Цанкова оборена. У томе је видео пропаганду усмерену на припрему јавног мњења за војну интервенцију у Бугарској (Райчевски, 2003: 213).

Сумирајући резултате побуне у тексту под насловом *Из земље буна и атентата*, *Правда* констатује да је прошлост бугарског народа била трагична, али да му је садашњост још трагичнија. „Бомбом и камом над њим се влада, и он буном и завером хоће тога да се ослободи.“ Лист завршава анализу речима да ће у Бугарској „настати доба бомби, атентата, пожара (...) у коме ће се најзад изгубити данашњи режим (...)“ (*Правда*, 04. 10. 1923. год.). Сукоб у Бугарској је и за *Време* сукоб режима и народа, а о Бугарској лист пише да је постала „права пећина разбојника и узурпатора, који не само да наносе штете дотле мирном развоју бугарског народа, већ угрожавају ред и мир на Балкану, па следствено и у Европи. Данашња Бугарска то је једна абнормалност (...)“ (*Време*, 28. 08. 1923. год.).

Листови су наставили кампању против бугарске владе и после релативног смиревања кризе с отпочињањем рада мешовите комисије у Софији. Готово једногласно штампа је исказала негативна очекивања, апострофирајући неповерење према бугарској влади због њених односа са ВМРО-ом (*Правда*, 08/24. 10. 1923; *Време*, 05. 10. 1923; *Политика*, 05. 11. 1923; *Новости*, 11. 10. 1923. год.). С друге стране, *Самоуправа* је мање изричита: Цанков и Калфов лично уливају поверење, али једно су њихове

намере, а друго могућности. Бугарска влада показује добру вољу да се постигне споразум, али није довољно јака да се ослободи утицаја ВМРО-а (*Самоуправа*, 19. 10. 1923. год.). Крајем новембра, поводом вести о јачању комитске акције, *Време* пише да је Бугарска „главни узрок и извор свих немира и смутњи на Балкану“ (*Време*, 27. 11. 1923. год.).

У току Софијске конференције (5. новембра) десио се напад непознатих лица на југословенског војног изасланика у Софији, пуковника Крстића. Поводом овог инцидента, штампа је наступила агресивније него раније. Међутим, ова „агресија“ је била више усмерена према југословенској влади, него према Бугарској. Рекације владе су оцењене као преблаге, захтевана је много енергичнија реакција, јер је напад на војног дипломату био готово идеалан повод да се предузму мере које нису предузете у време преврата илиу току септембарске кризе. *Правда* је жестоко критиковала владу (*Правда*, 06/07. 11. 1923. год.), али је донекле изненађење увек провладино *Време* које је, такође, инсистирало на оштријим мерама и позивало на војну интервенцију као једну од опција (*Време*, 05/06. 11. 1923. год.). *Политика* је о „млитавом ултиматуму“ Бугарској писала као о „новом разочарењу наше спољне политике“, и „новом неуспеху“ министра Нинчића (*Политика*, 06. 11. 1923. год.). Реакцијом владе није био задовољан ни Јован Јовановић-Пижон. За њега је напад на изасланика био добра повод да се коначно „регулишу“ односи с Бугарском. Пошто је био сигуран да је напад дело ВМРО-а, Пижон сматра да би адекватан одговор била војна интервенција на бугарској територији и растурање комитских чета, у складу с Нишким споразумом (СКГ, књ. 10, бр. 6 (септембар-децембар 1923. год.), 467-468). Чак су и шаљиве *Веселе новине* пропратиле политичку ситуацију и рекацију владе сатиричним стиховима: „У Бугарској још је горе/Тамо тек се чуда творе/И цела се земља стреса/Од нечијег лудог беса/Што их чине банде старе/Кроз Софију што шестаре/И спроводе ћеф и вољу/Убијају, пале, кољу/И све што је наше-српско/Нападају бесно, дрско/Ал их наши знају ко су/Лупили их већ по носу“ (*Веселе новине*, 18. 11. 1923. год.).

Позив Цанкова Београду (крајем децембра 1923. год.) да омогући уживање „мањинских права“ Бугарима у Македонији, био је повод за наставак кампање против бугарске владе и њеног шефа. О томе шта је Цанков уистину рекао појавиле су се контрадикторне информације. Београдска штампа је известила о његовом говору не помињући „права мањина“ и „националне слободе“. По извештајима, Цанков је изјавио да је Македонија „јабука раздора“ између Срба и Бугара, да она има „право да претендује на правичност и слободу“, и да уколико добије „правичност“, она ће „спојити обе земље“.

Политика је подвргла оштрој критици политику министра Момчила Нинчића према Цанковљевој влади, замеривши му је на тактици ишчекивања. У уводној анализи се каже да је Нинчић погрешно што није реаговао одмах после преврата, и да једино што сада може да учини јесте да не дозволи да „велико зло постане још веће“ (*Политика*, 30. 12. 1923. год.).

Време је писало да у Бугарској „бујају нове авантуристичке визије, да се поново зидају куле у ваздуху“, опомињући да су претензије на Вардарску Македонију опасне за саму Бугарску која ће доживети катастрофу тежу од оне 1918. год., уколико их се не одрекне. Ипак, лист своју оштрицу не упира ка Цанкову, већ на силу која из позадине потхрањује бугарске илузије – ВМРО (*Време*, 10. 01. 1924. год.).

Фамозно „пролеће“ 1924. год., односно очекивање југословенско-бугарског војног сукоба, узнемирило је јавност. Негде после поноћи 5. марта, готово идилично расположење нишког грађанства и официра прекинули су војници који су прилазили официрима „шапућући им нешто, после чега су они журно хватали своје капуте и сабље, и трчећи их облачили и опасавали“. Разлог ове изненадне узбуне био је што се „пронела верзија да су Бугари упали чак у Пирот“, пише *Нишки гласник*. Пешадија и артиљерија су журно кренуле ка Пироту својој „изгнулој браћи“ (под наводницима у оригиналу – И.Р.), а за њима „сакације, кујна, сено за стоку и мајстори“, који су „највише узнемирили грађанство, које се појавило на прозоре и улице, пробуђено трескањем топова“ (*Нишки гласник*, 11. 04. 1924. год.). Бугари нису напали Пирот, нити им је на крај памети било да учине ишта слично, али ова вест, више од било чега, говори о ратној психози која је владала, о перципирању Бугара као непријатеља, али и о још једном моћном феномену – о *гласинама*, које су суверено „владале“ јавним простором, увек када су „бугарски догађаји“ (догађаји у Бугарској, или повезани са Бугарском) били предмет јавне комуникације⁷. Заправо, као и у случају преврата, или догађаја на јесен 1923, и на пролеће 1924. год. гласине су одиграле кључну улогу у „обавештавању“ јавности, што је опет било последица страхова и очекивања јавности. Гласине су, дакле, генерисале своју моћ у колективној психологији, која је била презасићена негативним очекивањима од свега што је имало везе с Бугарском.

Пролеће 1925. донело је врхунац унутрашњег сукоба у Бугарској. *Новости* доносе чланак свог сарадника из Софије у коме се говори о тешком положају бугарској земљорадничког народа, о „затишју пред

⁷ Гласине су сложен феномен. Ханс-Јоахим Нојбауер наводи да је за њих кључно „да су актуелне и да се легитимишу као гласине, као вести без познатог аутора. Њихов прави и примарни медиј је рекла-казала“. Притом, Нојбауер наводи неке одлике гласина: оне су „догађаји, односи између неког одређеног збивања и датог симболичног система (...) невидљива литература која непрестано мења свој облик“; оне су „парадоксалне“, јер „истовремено и производе јавност и предствљају је“; гласина није „оно што сви причају“, већ оно „за шта се каже да сви причају“; гласине нису нужно нетачне, „оне опште узев нису дефинисане логиком исказа“; оне нису лаж; оне нису ни предрасуде, иако „често упозоравају на предрасуде“; оне су „сугестивне и уверљиве, и имају снагу (...) често јаче обликују ставове и понашања људи него што то чине поуздане информације“; увек су „повезане са страховима, надањима и очекивањима људи, које треба поделити са другима“. Нојбауер, цитирајући Марка Блоха, наводи још један битан аспект гласина: оне су „производ *колективне свести*, којима је као повод да би се формулисале потребан само један, можда случајан и површан догађај“; аутор цитира Блоха који каже да су гласине „огледало у коме колективна свест посматра своје сопствено лице“ (Nojbauer, 2010: 9-17, 129).

буру“ и наступајућем „дану обрачуна“. Нешто касније, исти лист пише о општем страху који је завладао не само међу владајућом елитом већ и међу обичним људима у Софији после низа политичких убистава („Пре неки дан убише на улици Милева⁸ као пса“) (*Новости*, 24. 01, 03. 03. 1925. год.) *Политика* је писала да је у Бугарској „терор (...) утростручен, учествостручен“, да је Цанковљева влада у немилости краља, и да земља „корача крупним корацима ка анархији“ (*Политика*, 18. 02. 1925. год.). „Стање у Бугарској је очајно“, пише *Правда*, „док влада све више и више иде у терор“ (*Правда*, 10. 04. 1925. год.).

После атентата у Цркви Св. Недеља, штампа је свакодневно, веома детаљно, доносила вести и извештаје из Бугарске, али и коментаре и анализе којима је покушала да објасни дубље узроке догађаја. *Политика* је већину својих извештаја током априла објављивала под заглављем *Из земље крви и убистава*, док је заглавље у *Времену* било једноставније – *Терор у Бугарској*. У текстовима посвећеним терористичком акту, поново на површину избијају познати стереотипи и представе о Бугарима. Тако књижевник Григорије Божовић у ауторском тексту у *Политици* догађаје тумачи мржњом, која је код Бугара „мрачна и дубока као пакао“, и пита се зашто „данашња хунска крволочност бугарска запањује свет (...) као да су ови Бугари први пут у својем историјском животу срушили један храм и у њему побили богомољце“. Исти лист, коментаришући оптужбе Софије о улози званичног Београда у припреми напада на цркву, пише да „вампири у Софији играју своје коло“, да се „повампирила стара Бугарска и стари мајстори бугарских метода завитлавају ситуацију као да хоће рат“. Нешто касније, осврћући се на догађаје, дописник из Софије Предраг Милојевић о Цанкову пише као о „човеку који је у себи убио осећај човечности“, а о његовом режиму као о „акционарском друштву убица“, чије акције скачу „према броју и важности убијених противника“ (*Политика*, 25/27. 04, 22. 06. 1925. год.).

Књижевник Станислав Винавер је за *Време* детаљано описивао своје утиске из Софије. Тако, у првом од својих текстова, бележи: „Већ на граници бугарској, у Драгоману, осети путник горки и тешки тешки задах крви, и страшни мирис злата. Официр са револвером, војници са револверима, разговори о крви и о новцу“. Опчињеност златом (новцем) Винавер види као разлог зашто су у Бугарској тако лако прихватили званична објашњења да су починиоци терористичког акта потплаћени од стране Совјета. „Злато је довољан разлог да убеди ове људе“, пише, и додаје: „Ја нисам убеђен. Али је сила звучнога и блештавога злата, страшна овде, међу овом рајом“. У свом наредном запису, Винавер пише о лепој, али бездушној и мрачној Софији, и свуда примећује мржњу: „Та мржња, мржња, мржња... Она обавија Бугарску као кобни планетски прстен, као тамни демонски ореол...“ (*Време*, 26/27. 04. 1925; Винавер, 1991: 225-247). Винаверови

⁸ Фебруара 1925. год. Комунисти су убили Николу Милева, једаног од интелектуалних вођа ВМРО-а и блиског сарадника Цанковљевог режима.

записи о Софији и Бугарској су, углавном, прожети мрачним и депресивним сликама, призорима апатије и безнађа. Сличне је утиске из Бугарске понео и дописник загребачког *Јутарњег листа* Јоџ Матошић, који је своје чланке, интервјуе и извештаје о Софији и Бугарској после напада на цркву објавио у књизи под више него сугестивним насловом *Крвава Бугарска*. Он у својим текстовима критички говори о Цанковљевом режиму (Матошић, 1925).

На крају ћемо поменути писање локалних листова, чији се текстови одликују посебном емотивношћу. Тако *Лесковачки гласник* у нападу на цркву види небеску казну за невину крв коју су Бугари пролили у Србији за време окупације. Пошто су у цркви, и то на Велики четвртак, страдали како „они који су клали по Србији људе као јагњад“, тако и њихове жене и деца, лист констатује да сада и они могу да осете „како то боли када се просипа невина крв“, и закључује „крв наша их је стигла“ (*Лесковачки гласник*, 25. 04. 1925. год.). И *Нишки гласник* у поменутом догађају види „божију казну“ за бугарске грехе према Србима. У рационалнијим анализама, аутори, баш као и у београдским листовима, као узрок догађаја виде репресивни режим Цанкова и народни бунт и освету као одговор (*Нишки гласник*, 29. 04, 08. 05, 26. 05. 1925. год.).

Литература

I Штампане монографске публикације

1. Asman, J. (2011). *Kultura pamćenja*. Београд: Prosveta.
2. Василев, В. Ат. (1991): *Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения*. Софија: Издаелство на Българска академия на науките.
3. Винавер, С. (1991). *Европа у врењу. Путописи и мемоарски списи*. Нови Сад: Дневник.
4. Ђурић, Д. (2003). *Новинарски лексикон*. Београд: Новости.
5. Кисић М. и Булатовић Б. (1996). *Српска штампа 1768-1995*. Београд: Медија центар.
6. Марков, Г. (1992). *Парола "Сабя". Заговорите и превратите на Воениа съюз 1919-1936*. Софија: Издаелство "Наука и изкуство".
7. Матошић, Ј. (1925). *Krvava Bugarska. Dopisi i članci iz Sofije o Sofiji i Bugarskoj*. Загреб.
8. Милосављевић, О. (2002). *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nata" i "drugima"*. Београд: Helsinški odbor за људска права.
9. Nojbauer, H. (2010). *Fama. Istorija glasina*. Београд: Clio.
10. Петков, Н. Д. (1930). *Александар Стамболијски. Његова личност и идеје*. Београд: Штампарија "Раденковић".
11. Райчевски, С. (2003). *Българите в световните хроники 1920-1925*. Софија: Национален музеј на българската книга и полиграфиа.

12. Rot, K. (2000). *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
13. Svensen, L. (2008). *Filozofija straha*. Beograd: Geopoetika.
14. Спасов, Л. (2008). *България и СССР 1917-1944 г. Политико-дипломатически отношения*. В. Търново: Фабер.
15. Спасов, Л. (2015). *Българската дипломация 1919-1944 г.* София: Ирвай.
16. Tomić, Z. (2006). *Komunikacija i javnost*. Beograd: Čigoja štampa.
17. Hajneman, R. (2004). *Uvod u političke nauke*. Podgorica: CID.

II Чланак из часописа

1. Avramovski, Ž. (1968). O stavu jugoslovenske vlade prema devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine. *Istorija XX veka IX*, 133-184.
2. Мићић, С. (2014). Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и планирање државног удара у Бугарској. *Војноисторијски зборник I*, 203-232.
3. Ристић, И. (2012а). Политика споразумевања у време неразумевања (Рад Александра Стамболијског на југословенско-бугарском зближењу 1919-1923). *Теме XXXVI/3*, 1033-1046.
4. Ristić, I. (2012b). Bugarska politička emigracija u Kraljevini SHS. *Istorija 20. veka II*, 41-61.
5. Тасић, Д. (2002). Војно-политичка акција "македонствијушких" у Краљевини СХС/Југославији 1919-1934. *Архив. Часопис Архива Југославије III*, 92-107.

Извори (секундарни):

-*Политика* (Београд), *Правда* (Београд), *Време* (Београд), *Новости* (Београд), *Самоуправа* (Београд), *Радник-Radnik-Delavec* (Београд), *Српски књижевни гласник* (СКГ) (Београд), *Нови живот* (Београд), *Веселе новине* (Београд), *Нишки гласник* (Ниш), *Лесковачки гласник* (Лесковац).

"CAVE OF THE ROBBERS AND USURPERS..."
BULGARIA AND BULGARIANS
IN THE SERBIAN PUBLIC OPINION (1923-1925)

Summary: *In political theory has long been noticed the importance of public opinion and public attitudes in political issues. Communication framework of the policy represents one of the key aspects of the political system and political action, the public is a factor that affects, to a greater or lesser extent, the foreign policy decision makers. In the paper we discuss public attitudes towards Bulgaria in the period of intensifying of political crisis in the Yugoslav-Bulgarian political relations, stereotypes and "images" of Bulgarians in the Serbian public opinion, wanting to show how the political conflict reflected on the linguistic, symbolic and collective-psychological level.*

Methodologically, the research is focused on content analysis of print media, namely, the most important daily newspapers and periodicals in the 1920s, especially Belgrade's daily newspapers „Politika“, „Vreme“ and „Pravda“, which doubtless, had the greatest influence on the creation of public opinion. Chronologically, the research period is clearly limited with key political events and the ongoing crisis in the relations that they caused. This paper represents the original scientific contribution to the understanding of political attitudes of the Yugoslav post-war public, and to the deepened understanding of the Yugoslav-Bulgarian relations during the indicated period.

Key words: *Kingdom of SHS, Bulgaria, public opinion, stereotypes, "image of the Other".*